

DOI: 10.18427/iri-2017-0009

Normalitás az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésében az 1950-es évek gyógypedagógiai tanterveinek tükrében

© Gál Anikó, © Kovács Krisztina

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Tanító- és Óvóképző Intézet

ganiko@jgypk.u-szeged.hu, kovacs.k@jgypk.u-szeged.hu

A kutatás elméleti keretei

Kutatásunk keretét azok a témában releváns hazai és nemzetközi neveléstörténeti írások nyújtották, melyek elemzik a norma, normalitás és abnormalitás fogalmát, az iskolarendszer és a normalitás kapcsolatát, főbb kérdésköreit.

Egyes meghatározások szerint a normát előírásként szokták értelmezni, ami meghatározza, hogy az egyén hogyan viselkedjen meghatározott helyzetekben. Ennek megfelelően a norma a társadalomban megvalósuló rend biztosításának az eszköze, mivel a társadalomban való zavartalan együttéléshez normák, szabályok, bizonyos keretek szükségesek. Minden társadalom kijelöli tagjai számára azokat a célokat, alapvető társadalmi értékeket, melyek fontosak az együttéléshez, és amelyekhez eszközök is társulnak (Andorka, Buda & Cseh-Szombathy, 1974; Merton, 2002).

Neveléstörténeti megközelítésből Nóbik (2015) a Normalitás és abnormalitás neveléstörténeti tankönyveinkben című tanulmányából a norma fogalmának két értelmezését ismerhetjük meg. Egyik megközelítés alapján az iskolarendszer kialakuláshoz és fejlődéséhez kapcsolódik, mely szerint a norma az iskolába járás normáját jelenti. Ez az iskola státuszára vonatkozik, vagyis azt a jelenséget magyarázza, hogy a társadalmak életében korábban jelentéktelen szerepet játszó iskola az egyik legfontosabb intézménnyé vált. A másik, ettől elválaszthatatlan értelmezés, a norma fogalmát az iskola funkciójával hozza kapcsolatba.

Az elemzett szakirodalmakból kiindulva a norma fogalmát vizsgálati témánknak megfelelően szűkebb értelemben használjuk. Kiindulópontunk, hogy egy társadalomban különböző csoportok más-más normákat fogadnak el, és tartanak be. Tanulmányunkban a középsúlyos értelmi fogyatékos gyermeknépesség csoportjára fókuszáltunk. Így a norma fogalmán azokat a törvényi előírásokat, szabályokat, útmutatásokat értjük, melyek meghatározzák az értelmi fogyatékos gyermekek oktatásának és nevelésének lehetőségeit, intézményes feltételeit és tartalmát. A norma fogalmát tehát a gyógypedagógiai intézetek kialakulásával és funkciójával hoztuk összefüggésbe, melyek biztosítják a művelődéshez való jogot, ismereteket, továbbá értékeket, elvárt viselkedésformát közvetítenek, elősegítik az értelmi fogyatékos gyermekek társadalmi beilleszkedését.

Nóbik (2010, 2015) tanulmányában a normalitás és abnormalitás közötti különbség szociális és oktatási, vagy más megközelítésből orvosi jellegű felosztását mutatja be. Jelen tanulmányban az orvosi megközelítést vesszük alapul. Az abnormalitás kategóriájába tehát a vizsgálatunk tárgyát képező középsúlyos értelmi

fogyatékos gyermekek tartoznak, akiknek a nevelése, oktatása a vizsgált történelmi korban az ép fejlődésű gyerekektől elkülönítve gyógypedagógiai nevelőintézetekben történt.

A 19. században bekövetkezett folyamatok legfontosabb ismérvei: az iskolarendszer kiépülése, a tankötelezettség bevezetése, az iskoláztatásnak a gyermeknépesség mind nagyobb hányadára való kiterjesztése. Ennek megvalósításához szükségessé váltak az alacsonyabb szinten képzett, gyakorlatias mesterségtudással rendelkező szakemberek képzése. Egy másik sajátossága az egyre erősödő állami befolyás és szerepvállalás, ami megmutatkozik többek között abban, hogy törvényeket hoztak létre, az oktatási rendszer működése mindinkább állami ellenőrzés és felügyelet alá került, valamint a gyermekek képzésére központi tantervi szabályozást hoztak létre (Kovács, 2011).

Az 1868. évi népoktatási törvény a fogyatékos személyekre még nem volt érvényes, mivel a gyermekek egy részét még felmentette az oktatási rendszerbe való bekerülés alól. „A testileg vagy szellemileg gyenge gyermekek rövidebb-hosszabb időre felmentést kaphatnak az iskolába járás alól” (1868. 38. tc. 2. §), „az elmebetegségben szenvedők, avagy taníthatatlan tompaelméjük” pedig kizáratnak a nyilvános intézményekből” (1868. 38. tc. 3. §). A hallássérült és látássérült gyerekekről nem esik szó a törvényben, de ők sem nyertek felvételt az elemi népiskolákba.

Az első fogyatékos gyermekekre érvényes törvény az 1921. évi XXX. népoktatási törvény, amely minden tanköteles korú gyermek iskoláztatását tűzte ki célul. A fogyatékos gyermekek számára az elkülönített iskoláztatást írja elő. A törvény 7. §-a szerint ki kell zárni a nyilvános iskolából a tanulót, ha „(1) oly szervi fogyatékosága van, amely a tanulmányokban való normális előrehaladást lehetetlenné teszi; (2) ragályos vagy undort keltő betegségben szenved, (3) elmebeteg vagy tompaelméjű, (4) a többi gyermek erkölcsiségét veszélyezteti.” A hazai gyógypedagógia történetében meghatározó jelentőségű az 1940-es években a különböző súlyossági fokú értelmi fogyatékos gyermekek intézményeinek (gyógypedagógiai nevelőintézet, kisegítő iskola és a többségi iskolákban működő kisegítő osztály) egységesítése, amit 1947-ben a „gyógypedagógiai iskolák és osztályok egységes tantervének” bevezetése követett.

Az 1961. évi III. törvény az első olyan átfogó oktatási törvény, amely a tanköteles korú fogyatékos gyermekek iskolázási jogát már az alaptörvényben kinyilvánítja, amit a következő idézet példáz: „A testileg érzékszervileg vagy értelmileg fogyatékos, de képezhető tanköteles gyermekek oktatása és nevelése gyógypedagógiai intézményekben történik.” A képzésben való részvétel minden gyermek számára az általános iskolában kezdődött. Nagy változás az értelmi fogyatékos gyermekek nevelésében, hogy a 60-as években az 1947-től egységes gyógypedagógiai iskoláztatás különvált. Egyrészt ismét bevezetik a külön tantervű kisegítő iskolát, másrészt új intézményként jelenik meg a korábbi gyógypedagógiai nevelőintézet jogutódjaként a külön nevelési programmal működő foglalkoztató iskola. Az 1962. évi 14. számú rendelet az alsó fokú oktatási intézmények keretén belül már nem egységesen, hanem különválasztottan kezelte az enyhe fokban értelmi fogyatékos és a súlyosabb fokban értelmi fogyatékos gyermekek iskoláit. Ennek megfelelően a 160/1963. évi rendelkezés bevezeti a „Kisegítő Iskola”, „Kisegítő Szakiskola és Nevelőotthon” (a legjobban képezhető értelmi fogyatékosok számára), valamint a „Foglalkoztató Iskola” és „Foglalkoztató Iskola és Nevelőotthon” (a súlyos, de képezhető értelmi fogyatékosok számára) elnevezéseket (Gordosné, 2004).

Az 50-es években a gyógypedagógiai nevelőintézetek számára előírt normákat az „egységes tantervek” határozták meg. Áttekintésüknél szembevetendő, hogy hazánkban a középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek fejlesztését felvállaló gyógypedagógiai nevelőintézetek számára az első tanterv 1952-ben jelenik meg, majd annak módosított változata 1958-ban. Az enyhe értelmi fogyatékos gyermekek nevelését, oktatását biztosító „kisegítő iskolák” számára viszont már 1902-ben, 1905-ben majd 1910-ben adtak ki tantervet. Ami azért is figyelemre méltó, mert amíg a középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékos gyermekek számára az első intézetet 1875-ben hozta létre Frimm Jakab, addig az enyhe értelmi fogyatékos gyermekek számára az első kisegítő iskolát csak valamivel később, 1898-ban létesítette Éltes Mátyás. Az első kisegítő iskolák számára létrejött tantervek tartalmukat tekintve jellegzetes eltéréseket még nem mutatott.

Az 1950-es évek gyógypedagógiai tantervek összehasonlító elemzése

A vizsgálat tárgyát képező gyógypedagógiai nevelőintézetek tanterveinek elemzése az előzetes forráskritikai szövegelemzés alapján a következő szempontok szerint történt: (1) Az 1940-50-es évek hazai gyógypedagógiájának metamorfózisa; (2) az 1952-es tanterv bevezetése, gyakorlati hatása (3) az 1952-es és 1958-as tanterv összehasonlító elemzése. Jelen tanulmányunkban a két tanterv összehasonlító vizsgálatának egy szűkebb területét mutatjuk be, melyben a fókusz a középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek gyógypedagógiai oktatásában bekövetkező ideológiai és tartalmi változásainak feltárására helyezzük. A tantervi dokumentumok műfaja központosított „előírók”, „adagolók”, amelyre jellemző a tantárgyakra, évekre és témákra előírt tartalom. Jellemzőjük, hogy a célok, feladatok, tananyag, módszerek és eszközök meghatározásában az állami elvárásoknak és társadalmi normáknak megfelelő bemeneti szabályozás érvényesül.

A vizsgált két tanterv cél- és feladat meghatározásában normatív, ideológiailag elkötelezettséget mutató marxista-leninista világnézet jelenik meg. Mind az 1952-es, mind az 1958-as tantervben nyomon követhető a szocialista nevelés ideológiájának hangsúlyozása. A politikai ideológia mellett megfogalmazásra kerül az oktatás célja és feladata, a pedagógiai feladatok, a gyermekek képességei fejlesztésének módszertana, magatartásuk formálásának és a társadalomba való beilleszkedésük elősegítésének lehetőségei. Az ideológiai, oktatáspolitikai és pedagógiai alapelvek megjelenésének a kettősége mindkét tanterv egészen végigvonul.

Az 1952-es tanterv szakterminológiája erőteljesen épít a pavlovi modell fogalomrendszerére, amit az 1958-as tanterv textusa már mellőz. A tantervekben megtalálhatjuk a korabeli párt dokumentumokban szereplő, párt- és állami vezetők állandó metamorfózisait is, mint például: „szocializmust építő”, „hasznos, munkára képes emberekké való nevelés” stb.

A két tanterv tartalmi összehasonlításánál szembevetendő, hogy míg az 1952-es tanterv a pedagógiai előírásokat kevésbé részletezően tartalmazza, az 1958-as tanterv átfogóan, részletekbe menően, az egyéni sajátosságokat jobban előtérbe helyezve tárgyalja az egyes tantárgyak cél-és feladatrendszerét, módszereit. A követelményrendszer azonban egyik tanterv sem differenciálta képességek szerint. Az 1958-as tantervben a tanterv készítői kiemelt szerepet tulajdonítottak a gyakorlatban hasznosítható ismeretek megszerzésének. Így például fontosnak vélték azoknak a szokásoknak a kialakítását, amelyek az értelmi fogyatékos gyermekek

önkiszolgáló tevékenységét elősegítették. Mindkét tantervre jellemző a közösségi nevelés.

A tantervek tantervi hálót, azaz a korabeli kifejezés szerint „óratervet” is tartalmaztak, ami az értelmi fogyatékosok súlyosságának megfelelően az előírt tantárgyakat és óraszámokat írta elő. Az „óraterveket” elemezve megállapíthatjuk, hogy az 1952-es és az 1958-as tanterv műveltség tartalma egyaránt 8 tantárgyat foglalt magába. A tantárgyak struktúrájában azonban szembeűnő az a változás, hogy az 1952-es tantervben a „Képességnevelés” című tantárgyat a tantervkészítők külön tárgyként írták elő azzal a céllal, hogy biztosítsák az értelmi fogyatékos gyermekek számára az egyes kognitív területek (pl. figyelem, emlékezet stb.) céltudatos fejlesztését. Az 1958-as tantervben viszont a képességek fejlesztését célzó tantárgy tartalmát a „Környezethez való alkalmazkodás nevelése” című tantárgyba integrálták. Ennek megfelelően a tantárgy új címe a „Környezethez való alkalmazkodás és képességnevelés” lett. Ennek oka abban lehet fel, hogy a gyermekek képességének fejlesztése a megjelölt tananyag elsajátítása révén valósítható meg, valamint a tanulókat az előírt anyag begyakorlása útján lehet képessé tenni a rendszeres és folyamatos ismeretszerzésre. A tárgy tartalmi elemei szorosban kapcsolódtak a „Beszédnevelés” című tárgyhoz, melynek célját a tantervszerzők a kommunikációs képesség fejlesztése szempontjából is szükségsszerűnek tartották. A többi tantárgy esetében jelentős eltérés nem tapasztalható a két tanterv között.

Mindkét tantervi háló óraterhelését elemezve megállapíthatjuk, hogy minimális csökkenés figyelhető meg az összóraszámban. Míg az 1952-es tanterv 23 órában határozta meg a kísérleti, átmeneti és előkészítő csoport összóraszámát, addig az 1958-as tanterv 22 órában írta elő. Ez abból adódik, hogy 1 órával csökkentették a munkára nevelés óraszámát.

1. táblázat. Az 1952-es és az 1958-as tanterv cél- és feladatrendszerének összehasonlítása

Szemponok	1952-es Tanterv és Utasítás	1958-as Tanterv és Utasítás
A tanterv műfaja	Központosított, „adagoló” tanterv	Központosított, „adagoló” tanterv
Cél-és feladatrendszer	Az értelmi fogyatékos gyermekek a szocialista társadalom „dolgozó tagjaivá” való nevelése Képességek fejlesztése a „haladó materialista tudományok felhasználásával” A gyermek „közösségi életbe való beillesztése”	A gyermekek „hasznos munkavégzésére” való felkészítése A tanulók képességeinek fejlesztése „A szocialista társadalom közösségéhez való alkalmazkodás” elősegítése Gyakorlatban hasznosítható gazdag ismeretanyag nyújtása Helyes szokások kialakítása
Szakterminológia	Pavlovi fiziológiából átvett jellemzők	A gyógypedagógiai szakterminológia konkrétabbá tétele (pavlovi jellemzők kihagyása)
Pedagógiai feladat	Közösségi nevelés	Közösségi nevelés az egyéni sajátosságok figyelembevételével A képességek mérésének megjelenése, a „fejlődési lap” használatának bevezetése

Összegzés

Összehasonlítva a két tantervet, az 1952-ben létrehozott központi szabályozó a pavlovi fiziológián alapuló egységes, mindenki számára közös célokat megfogalmazó dokumentum volt, ezért a gyakorlati oktatásra vonatkozóan nem eredményezhetett egyértelmű sikert. Mindazonáltal érdeme volt, hogy iránymutatást adott elsősorban a pedagógiai eljárásokra vonatkozóan a súlyosabban sérült értelmi fogyatékos gyermekek fejlesztéséhez. Megállapítható, hogy az 1952-es tanterv figyelmen kívül hagyta az értelmi fogyatékos gyermekek különleges igényeit. Az 1958. évi tanterv igyekezett felvázolni az értelmi fogyatékos gyermekek sajátosságait, ami elsősorban a „tünetek” alapján történt. A „tünetek” a normalitástól való eltérés kritériumaiként értelmezhetők, így hiányosságokra, devianciákra, fejlődési rendellenességekre utalnak.

Az 1958-as tantervben megjelenő hiányosságokat az 1972-es „Foglalkoztató iskola nevelési és oktatási programja” már hatékonyabban figyelembe tudta venni, ami elősegítette az abnormalitás kategóriájába tartozó középsúlyos értelmi fogyatékos gyermekek gyógypedagógiai fejlesztését. A fókuszba a differenciált, egyénre szabott, individualizált nevelést, oktatást helyezte. A programban új koncepcióként fogalmazódott meg, hogy az értelmi fogyatékos gyermekek számára a társadalmi normákhoz való alkalmazkodást kell elősegíteni az egyéni lehetőségeknek megfelelően, ami szükségessé tette a pedagógusok számára előírt módszertani repertoár korszerűsítését.

Irodalomjegyzék

- Andorka Rudolf, Buda Béla, & Cseh-Szombathy László (szerk.) (1974). *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat.
- Gordosné Szabó Anna (1976). Differenciálódás, integrálódás, interdiszciplinaritás a gyógypedagógiában. In Göllész Viktor (szerk.), *A gyógypedagógia alapproblémái* (pp. 41-49). Budapest: Meicina.
- Gordosné Szabó Anna (2004). *Bevezető általános gyógypedagógiai ismeretek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kovács Krisztina (2011). A néptanítói professzionalizáció alakulása két dualizmus kori neveléstan-könyv tanítóképének elemzése tükrében. *Magyar Pedagógia*, 111 (4), 289-311.
- Merton, Robert (2002). *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris.
- Nóvik Attila (2010). Abnormal children in the Hungarian histography of education. In Nóvik Attila, & Pukánszky Béla (szerk.), *Normalität, Abnormalität und Devianz. Erziehung in Wissenschaft und Praxis* (pp. 49-58). Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Nóvik Attila (2015). Normalitás és abnormalitás neveléstörténeti tankönyveinkben. *Pedagógia történeti Szemle*, 1 (2), 21-37.
- Tanterv és Módszertani Útmutatás a Gyógypedagógiai intézetek, iskolák és osztályok számára* (1952). Köznevelési Miniszter 852-6831/1952. KM SZ. rendeletére. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tanterv és Utasítás az értelmi fogyatékosokat gyógyítva nevelő intézmények számára* (1958). A Művelődésügyi Miniszter rendeletére. Budapest: Tankönyvkiadó.